

MOZGÁST JELENTŐ IGÉK AZ AZERBAJDZSÁN NYELVBEN

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1960. november 8.-i felolvasó ülésén

Mozgást jelentő igéken általában azokat az igéket értjük, amelyek mechanikus mozgást vagy valamely test térbeli helyzetváltoztatását fejezik ki. Ezzel a meghatározással különíthetjük el a mozgást jelentő igéket más olyan igéktől, amelyekben a cselekvés szintén mechanikus mozgással kapcsolatos, de az nem tartalma a folyamatnak, hanem csupán külsődleges kifejezése. Így a cselekvést kifejező átható igékben, mint *almag* 'venni, kapni', *vèrmek* 'adni', *gojmag* 'helyezni', *gètirmek* 'hozni', *vurmag* 'ütni', *baɣmag* 'nézni' stb. Ez a helyzet továbbá igen sok intranszitiv cselekvést kifejező igében is, mint pl. *jujunmag* 'mosakodni', *danišmag* 'beszélni', 'beszélgetni', *behs ètmek* 'véleményt mondani, beszélni valamiről', *kömek ètmek* 'segíteni, segítséget nyújtani', *ilışmek* 'kapaszkodni' és hasonlóak esetében. Sőt, ugyanez a helyzet néhány testi vagy lelki állapotot, érzést kifejező igében is, mint *títremek* 'remegni, reszketni', *aɣlamag* 'sírni'; az adott igék által jelzett cselekvés vagy állapot mechanikus mozgás formájában valósul meg, illetve mechanikus mozgás kíséretében megy végbe. Ez a mozgás azonban nem lényege a jelzett cselekvésnek vagy állapotnak, csupán eszköze. Ezzel szemben a mozgást jelentő igéknek lényege, tartalma a mozgás, de ennek megjelenítési eszköze viszont cselekvés is lehet, amint ez kiderül olyan igékből, mint *üzmek* 'úszni', *addımlamag* 'lépkedni', *dırmanmag* 'felkészülni, kapaszkodni', *javašlamag* '(a járást) lelassítani, lassabban menni'.

A mozgást jelentő igéket jelentésük sajátosabb csoportjai szerint különböző kritériumok alapján osztályozhatjuk. Elkülöníthetjük egymástól, példának okáért, az emberre vonatkozó mozgást jelentő igéket a tárgyakra vonatkozóktól. Ilyen osztályozás eredményeképpen az derül ki, hogy jelentéseikben a leggazdagabbak, lekszikális-szemantikai és nyelvtani kapcsolataikat tekintve legátfogóbb jellegűek azok a mozgást jelentő igék, amelyek genetikusan az emberhez kapcsolódnak (*gèlmek*, *gètmekek*, *gırmek*, *čıɣmag*, *düşmek*, *durmag*, *galmag* stb.). Ez a tény is azt a hatalmas szerepet igazolja, amelyet az ember életére és tevékenységére vonatkozó szavak töltenek be a különböző török nyelvek alapvető szókincsében.

Osztályozhatjuk azonban a mozgást jelentő igéket jelentésük szűkebb vagy tágabb volta szerint is, továbbá lekszikális-szemantikai kapcsolataik szűkebb vagy tágabb jellege szerint. Ilyen osztályozás során kiderülne, hogy a szemantikailag szűkebb jellegű igék csoportja a mozgás részleges formáit öleli fel, míg a szemantikailag tágabb tartalmú igék a mozgás általános formáit jelölik.

Az igéket a mozgás térbeli iránya szerint is csoportosíthatjuk, amikor is elkülöníthetjük az iránnyal rendelkező mozgást jelentő igék csoportját a meg nem határozott mozgást jelölő igék csoportjától. Ez az osztályozás azt mutatja, hogy az azerbajdzsán nyelv lekszikális-szemantikai fejlődésében a szóban forgó igék első — az iránnyal rendelkező mozgást jelentő — csoportja játszik különösen fontos szerepet.

Az osztályozásnak e három kritériumát össze is kapcsolhatjuk egymással. Ezen az alapon a mozgást jelentő igéket két alapvető csoportra bonthatjuk: az első csoport igéi határozott irányt fejeznek ki, a mozgás legáltalánosabb formáit jelölik, a jelentéseknek igen széles és árnyalt skáláját mutatják, továbbá a legtágabb lekszikális-szemantikai és nyelvtani kapcsolatokkal fűződnek más szavakhoz. A második csoport igéi a mozgás részleges formáit jelölik, nincs határozott irányuk, továbbá mind jelentésükben, mind a más szavakhoz fűződő lekszikális-szemantikai kapcsolataikban felettebb korlátozottak. Összességében az első csoport igéi nem egész egy ötödét alkotják a mozgást és nyugalmi helyzetet jelentő mintegy százötven igének. Az azerbajdzsán nyelv lekszikális fejlődése szempontjából azonban a mozgást jelentő igéknek ez a csoportja — függetlenül az ide tartozó igék csekély számától — nem kisebb jelentőségű, mint az *étmek*, *élemek*, *almag*, *věrmek* stb. jellegű igék csoportja. Ez utóbbiakhoz hasonlóan, a mozgást jelentő igék első csoportja is alapjául szolgált rengeteg, szemléltető szerkezetű új szó képzésének, szemben az affixumok segítségével képzett szókkal, melyeknek a szerkezete inkább értelmi, tartalmi jellegű. Ezzel szemben, a második csoport igéi, amelyek a különféle mozgásokat jelentő igék abszolút többségét alkotják, a további szóképzésben semmiféle szerephez sem jutottak, minthogy lekszikális-szemantikai kapcsolataik az azerbajdzsán nyelvben korlátozottak maradtak, s ennek következtében jelentéseik sem mehettek keresztül különösebb fejlődésen. Egy példával szeretném megvilágítani a mondottakat. A *gětmek* ige eredetileg annyit jelent, mint 'elmenni, kimenni', azaz a beszélőtől eltávolodni. A társadalmi gyakorlat és a gondolkodás fejlődése során a *gětmek* ige lekszikális-szemantikai kapcsolatai egyre bővültek, lassanként nemcsak emberekkel, hanem tárgyakkal kapcsolatban is használni kezdték. Így születtek meg olyan kifejezések, mint *űreji gětdi* 'szívrohamot kapott', szó szerint: 'element v. kiment a szíve'; *renđi gědib* 'elsápadt', tulajdonképpen 'element az arcszíne'. Így kialakult a mozgás új fogalma, immár az irány megjelölésének mellőzésével, vagyis 'menni, járni, utazni', például *đol gětmek* 'haladni, utazni' szó szerint 'utat járni'.

A *jétmek* igével majdnem húsz olyan ige áll szemben, amely ja varészt az ember járását jelöli. Vannak közöttük olyanok, mint *jürümek*, *jérimék* 'menni, járni, mozogni, mőzdulni', vagyis az említett *jétmek* igénél általánosabb és elvontabban jelentésű, irányt nem jelölő igék. Ezen az alapon azt várnók, hogy a *jürümek* igének számos, változatos lekszikális kapcsolata legyen. A valóságban azonban nem így van. A *jétmek* és *jelmek* kivételével minden járást jelentő ige alkalmatlannak bizonyult további szóképzésre. Némely ige absztrakt volta miatt volt alkalmatlan erre, mivel az absztrakció idegen a szemléletes igéktől, más igéknek viszont, ellenkezőleg, a jelentése bizonyult túlságosan korlátozottnak és egyoldalúnak, s ennek következtében lekszikális-szemantikai kapcsolataik is felettebb korlátozottak és egyoldalúak voltak. Ez utóbbiakhoz olyan igék tartoznak, mint *sekmek* 'tipegni, a lépést aprózni', *jajxanmaq* 'döcögni, dülöngélni'.

Már utaltunk sok ige szemléletes szerkezetére. Szemléletes szerkezetű igéken azt a gyakori képzésmódot értem, melynek során meghatározott — köztük mozgást is jelentő igéket meghatározott szemantikai irányt kifejező szavakkal kapcsolunk össze. A már említett *jétmek* ige például sok olyan főnévhez kapcsolódhat, amely azt a helyzetet és állapotot jelöli, melybe az alany kerül, pl.: *gora jétmek* 'meghalni' (*gor* 'sír'), *sükuta jétmek* 'magába szállni, elgondolkozni' (*sükut* 'hallgatás, nyugalom') stb. Valamennyi ilyenformán képezett szóösszetétel történetileg nem fogalmakat, hanem képeket fejez ki, nem e fogalmak elnevezését, hanem képletes, szemléletes leírását. Így a *juxuja jétmek* vagy *juxuja batmag* ige a mai nyelvben ugyanahban a jelentésben használatos, mint az orosz *зачнуть, ухнуть* 'elaludni'. Eredetüket tekintve viszont e kifejezések azt jelentik, hogy 'álomba menni' (*juxuja jétmek*), vagy — mint az oroszban — 'álomba merülni' (*juxuja batmag*). Az ilyesfajta igék mai jelentése és eredeti tartalma közötti eltérések különösen megmutatkoznak akkor, ha ezeket a fordulatokat olyan analitikus, vagy még inkább szintetikus felépítésű igékkel vetjük össze, melyek az első, szemléletes igékhez képest a fejlődés más irányát mutatják. Valóban, olyan analitikus igéknek, mint *gebul elemek* 'fogadni, venni', *söhbət étmek* 'beszélni', *xeste olmag* 'betegeskedni, betegnek lenni', *načar galmag* 'kényszerülni, kénytelennek lenni', részben olyan igéknek is, mint *hava almag* 'levegőt szívni, levegőzni', *xeber vérmek* 'értesíteni, közölni' stb., a nominális részei, azaz *gebul* 'fogadás, vétel', *söhbət* 'beszéd, beszélgetés', *načar* 'kénytelen', a cselekvés vagy az állapot megnevezése, melyet az *e g é s z* ige fejez ki. Az igék mellett álló *elemek* és *étmek* 'tenni', *olmag* 'lenni, válni valamivé', *galmag* 'maradni' és más igék a cselekvésnek (*elemek* stb.) vagy az állapotnak (*olmag, galmag* stb.) a legáltalánosabb, különböző mértékben grammatizált fogalmát fejezik ki. Más szóval: az idézett fordulatokban, lekszikális képződményekben az adott igék a legáltalánosabb formában fejezik ki a tranzitív vagy intranzitív igeiséget.

A mozgást jelentő azerbajdzsán igék túlnyomó többsége eredet szempontjából az emberre vonatkozik és horizontális helyváltoztatást jelöl, ami

természetes összefüggésben áll az ember fizikai felépítésével. Ez a körülmény egyúttal érthetővé teszi azt is, hogy az azerbajdzsán, akárcsak a többi török nyelv, rendkívül szegény vertikális mozgást jelentő igékben. Az azerbajdzsánban se szeri, se száma a vízszintes felületen történő és lengő mozgást jelentő igéknek, amelyek a mozgás különböző formáira vonatkoznak vagy általánosító jellegűek, mint pl. *jétmek*, *jürümek*, *jérimék* 'menni (általában)', sőt *hereket étmek (elemek)* 'mozogni (általában)', *janlamag* 'közeledni', *uzaglaşmag* 'távolodni', *dövr étmek* 'fordulni', *terpenmek* 'lengeni, ingani' stb. Ezzel szemben a szorosabb értelemben vett függőleges irányú mozgás jelölésére alig néhány ige akad, nevezetesen *havalanmag* 'a levegőbe emelkedni, szállni, felszállni', *énmek* 'leszállni, leereszkedni'. Valamennyi többi, felemelkedést vagy leereszkedést, illetve esést jelentő ige, ha szabad így mondani, a földhöz vagy a vízhez „kötött” mozgásra vonatkozik. (A madaraknak, a gondolkodás és a beszéd által felismert és rögzített különböző vertikális mozgásai, sok más nyelvhez hasonlóan az azerbajdzsánban sem nyertek általános irodalmi lekszikális megjelölést, mivel ezek a mozgások távol estek az ember ténykedésétől.)

A felfelé irányuló mozgással szorosan összefügg a repülés. Az említett *havalanmag* igétől eltekintve egyetlen, igen általános jellegű igéje van erre az azerbajdzsán nyelvnek, mégpedig *uçmag* 'repülni'. A repülés és a levegőben közlekedő gépek függőleges mozgásának változatait kifejezendő, az azerbajdzsán nyelv az orosz repüléstechnikai terminológiát hívja segítségül, amely részben nemzetközi jellegű (pl. *нужировать* 'zuhanórepülést végezni'), részben pedig körülírásra épül (pl. *войти в шмонор* 'dugóhúzóba kerülni', *войти в вупаж* 'bedöntött fordulót-leírni', *сделать бочку* 'oldalozni' stb.

A vertikális mozgást és a repülést kifejező igék gyér voltával szemben a nyelv a víz és a por alakú anyagok mozgásának jelölésére megfelelő eszközökkel rendelkezik, minthogy ezek az ember termelő tevékenységének anyagi feltételeihez tartoznak. Különösen sok ige szolgál a víz egyes mozgásainak jelölésére, mert közvetve vagy közvetlenül, az ember egész léte és munkája szorosan összefügg a vízzel. Végső soron ugyanilyen okok indokolják a lengő mozgást jelentő igék nagy számát és árnyaltságát. Jó részük magának az embernek életfunkcióira vonatkozik, más részük a vízzel, vagy a tengerrel, tóval stb. kapcsolatos. Ugyanezt mondhatjuk minden más, mozgást jelentő igeről (erre már történt utalás). A továbbiakban a mozgást jelentő igék egyes csoportjaival szeretnénk részletesebben foglalkozni. Mielőtt azonban erre rátérnénk, tisztáznunk kell, hogy a mozgást vagy nyugalmi helyzetet jelentő igék közül melyek produktívak az azerbajdzsán szóképzés szempontjából. Mint láttuk, az azerbajdzsán nyelv lekszikai gazdagításában igen fontos szerep jutott az iránnyal rendelkező mozgást jelentő igéknek. A szóképzésben felhasznált, mozgást jelentő igék döntő része elvileg egyenes vonalú vízszintes mozgást jelöl, a beszélő irányában, sőt az elbeszélés helye és ideje irányában, vagy fordítva, a beszélőtől, illetve az elbeszélés helyétől és idejétől távolodó irányban.

A lekszikalizált kifejezések közé került, egyenes vonalú mozgást jelentő igék között akadnak irány nélküliek is, mint például *kéčmek* 'elmenni, elhaladni, áthaladni' vagy *jezmeč* 'sétálni'. De ezek közül az első lekszikai kapcsolatait tekintve csak kis mértékben produktív, a második pedig csupán egy-két esetben fordul elő.

A horizontális körmozgást jelentő igék közül lekszikalizált kapcsolatokban csak a *dolanmag* 'forogni, keringeni' ige fordul elő, amelyből néhány új igét is képeztek.

A lekszikalizált kapcsolatokba került igék második csoportja szintén egyenes vonalú mozgást jelöl, de lefelé mutató irányban, n é h a felfelé mutató irányban, azaz vertikális mozgásra vonatkozik. Ily módon ezek a mozgások is „irányított” jellegűek.

A verbális szóképzésben rendkívül nagy szerep jutott még két, iránnyal rendelkező mozgást jelentő igének: az egyik befelé, a másik kifelé mutató irányt jelöl.

A nyugalmi állapotot jelentő igék közül nagy fontosságra tett szert a *galmag* az igeképzésben.

Ezek szerint, a *galmag* és *kéčmek* kivételével a lekszikalizált kapcsolatokban résztvevő valamennyi ige meghatározott irányú mozgás jelölésére szolgál. Vajon véletlen ez? Aligha. Az iránnyal rendelkező mozgást jelentő igék maximális fejlődése egyenes arányban áll egyrészt azzal, hogy ezek az igék mind, vagy legalábbis majdnem mind, eredetileg és mai alapjelentésükben egyaránt az ember aktív mozgására vonatkoznak. Másrészt, az iránnyal rendelkező mozgást, és a helyzetet jelentő igék potenciálisan szinte korlátlan számban lehetővé tesznek mindenféle tárgyi és határozói bővítményt, amelyek konkretizálják ezeket az igéket, és ezzel megteremtik hasonló kapcsolatok lekszikalizálásának és új igék képzésének a feltételeit. Az iránnyal rendelkező mozgást jelentő igék alapján született új igék képzése — mint látni fogjuk — kivétel nélkül tárgyi és határozói bővítmények segítségével történik. Ez utóbbiak az igék jelentésével egyetemben új igei jelentéseket hívnak életre. Megállapíthatjuk tehát, hogy az azerbajdzsán nyelv lekszikai gazdagodása jelentős mértékben a szó szintaktikai fejlődésének köszönhető. Ezen többek közt az értendő, hogy a szó más szavaknak mind szélesebb és szélesebb körével léphet szemantikai-szintaktikai kapcsolatra.

Térjünk rá az iránnyal rendelkező mozgást jelentő igék áttekintésére.

Horizontális, felületen történő mozgást jelentő igék

Četmek ige, jelentései: 'elmenni', 'kimenni', 'elutazni', 'eltávozni'; 'menni', 'utazni', 'haladni', 'eltelni, elmúlni (időről)'; 'iránnyal rendelkezni', 'hámlani', 'lemenni' stb. Igénk és más szók között számos kapcsolat alakult ki, s ennek alapján az igében magában kifejlődött a mozgás (járás) jelentésének

meghatározott iránya, célja vagy minősége (ez utóbbi természetesen az irány jelölése nélkül).

A mozgás (járás) meghatározott irányban történő konkretizálását látjuk olyan esetekben, mint *baš južari gétmek* 'felfelé menni, hegyre felmenni', *üzerine gétmek* 'támadni, támadásra indulni', *bir jana gétmek* 'valahová menni vagy utazni' stb.

Meghatározott célú mozgás (járás) konkretizálásának esete pl.: *gonag gétmek* 'vendégségbe járni' stb.

Meghatározott minőségű mozgás (járás) esete pl.: *elči gétmek* 'küldött-ségbe menni valahová'; és még egynéhány eset.

A felsorolt jelentésekkel szorosau összefüggnek azok a jelentések, amelyeket mint valamitől való megfosztást, az állapot vagy a cselekvés valamilyen irányban történő megváltozását jellemezhetjük: *üzeji gétdi* 'szívrohamot kapott', *renji gétmek* 'elhalványulni, kifakulni, elsápadni', *boša gétmek* 'eltávolodni, elpocskékolódni', *geri gétmek* 'elsatnyulni, elsorvadni, elhervadni', *arib gétmek* 'megszégyenülni, felsülni' stb.

Az idézett példák azt bizonyítják, hogy a megfosztás és változás jelentése a *gétmek* ige és módosító szavai közötti meghatározott értelmi kapcsolat alapján keletkezhet; ezek nélkül igénk ilyesfajta jelentések kifejezésére nem alkalmas. Ezek a módosító elemek az alanyra, a tárgyi és határozói bővítéményekre mennek vissza.

Čekilmek. Ennek az igének az iránya általában azonos az előbb tárgyalt *gétmek* igéével. Másodlagos jellege következtében azonban, jelentése korlátozottabb. A *čekilmek* ugyanis a *čekmek* 'húzni, vonni' ige -l- affixummal képzett, mediális jelentésű származéka. A *čekilmek* ige jelentése: 'elmenni', 'eltávozni', 'eltávolodni, távolodni', 'távozni', 'elszédni, szétoszlani, szétfoszlani', 'csökkenni, apadni (vízről)', 'visszavonulni, elkerülni (az embereket)', 'elillanni, eltűnni'. A felsorolt jelentések többsége csupán a *čekilmek* igének néhány névszói kapcsolata alapján lehetséges, amint ez az alábbi példákból is kiviláglik: *su čekilir* 'a víz apad', *kenara čekilmek* 'eltávozni, félrehúzódni', *xelvate čekilmek* 'visszavonulni, visszahúzódni, magányosan élni' stb. A fent említett jelentések közül csak az első három tekinthető függetlennek. Ha összehasonlítjuk ezeket a *gétmek* 'kimenni, elmenni' ige alapjelentésével, nyilvánvalóvá lesz, hogy az 'eltávozni, távozni' alapjelentésű *čekilmek* ige sokkal korlátozottabb.

Ĝelmek ige. Ellentétben a *gétmek* igével, amely a beszélőtől vagy az elbeszélés helyétől, esetleg idejétől távolodó irányban haladó mozgást jelöl, a *ĝelmek* ige az ellenkező irányú vízszintes mozgás jelölésére szolgál. A *ĝelmek* ige a beszélő, illetve az elbeszélés helye vagy ideje felé történő mozgásra vonatkozik. A *ĝelmek* alapjelentései: 'jönni', 'érkezni, megérkezni', 'befutni, ide érni, ide érkezni'. Más szavakkal való értelmi kapcsolat alapján ebből a jelentésből fejlődik ki a másik jelentése: 'közeledni valamihez, valamilyen helyzetbe, állapotba kerülni vagy jutni', pl. *ete ĝelmek* 'hízni, meghízni, gömbölyödni',

szó szerint: 'húsba jutni', *jola gəlmək* 'beleegyezni, megalkudni, beletörödni', tulajdonképpen: 'úthoz érni', *nizama gəlmək* 'rendbe jönni', *rehmə* (mondattanilag bővítmény!) *gəlmək* vagy *rehmi* (mondattanilag alany, birtokos jellel) *gəlmək* 'szánni, megszánni valakit, megkönyörülni valakin' stb. Az idézett jelentésű idiomatikus igék a *gəlmək* segítségével képzett alakok döntő többségét alkotják.

Az említett jelentéssel szoros kapcsolatban áll egy másik: 'megjelenni, feltűnni', 'eredni', 'kialakulni'. Ezek a jelentések az előbbivel párhuzamosan keletkeztek, vö. *ət gəlmək* 'hússal benőni', 'behegedni, begyógyulni, beforrni (sebről)', *zehne gəlmək* 'eszébe jutni', *ireli gəlmək* 'valamiből keletkezni', *keffi* (*kefi, keife, kefe*) *gəlmək* 'jókedvre kerekedni, felvidulni, felderülni', *gūlməji* (— birtokos jellel ellátott főnévi igenév) *gəlmək* 'nevethetnékje támad', *lazım gəlmək* 'szükségessé válni', 'hasznossá válni', *məjdana gəlmək* 'megjelenni, származni', *göze perde gəlmək* 'elborulni (tekintetről)', *tebi gəlmək* 'ihleni, megilletődni', *dünjaja gəlmək* 'világra jönni', *bašına hava gəlmək* 'eszét elveszteni, megzavarodni, elmenni (észről)', *hasile gəlmək* 'sikerülni, kialakulni' stb.

A következő, szám szerint nem jelentős ige csoport a megjelenés, a meghatározott módon történő érkezés jelölésére szolgál, és szoros kapcsolatban áll a *gəlmək* ige alapjelentésével, így a 'meghatározott céllal megérkezni vagy jönni' jelentéssel is: *tuş gəlmək* 'találkozni, egybeesni' (*tuş* jelentése: 'egyenesen') *üz-üze gəlmək* 'szemtől-szembe találkozni', 'találkozni', 'összejönni', 'összeütközni'; ugyanebben a jelentésben használatos a *gabag gabağa gəlmək* ige is; *garši gəlmək* 'szembejönni, elémenni' stb.

A *gəlmək* ige segítségével képzett idiomatikus igék másik jelentése mintegy 'bizonyulni, látszani, mutatkozni'. Például *müvafiq gəlmək* 'megfelelőnek lenni, megfelelni', *uzun gəlmək* 'hosszúnak bizonyulni', *ağır gəlmək* 'sokat nyomni, súlyosnak lenni', 'nehéznek, sértőnek lenni', *eksik gəlmək* 'kevésnek lenni v. bizonyulni', 'elégtelennek bizonyulni', *bab gəlmək* 'egyenlőnek, ugyanakkorának lenni' stb.

A *dönmek* igének két alapjelentése van: 'visszatérni' és 'forogni'. Első jelentésében irányát illetően egybeesik a *gəlmək* igével, azonban szemantikailag korlátozottabb. Általánosabb jellegű a *dönmek* ige második jelentése. E jelentés alapján, valamint bizonyos névszókkal való szemantikai kapcsolata következtében fejlődik ki ez a jelentése: 'átalakulni, valamivé válni vagy változni, megváltozni', amint ezt az oroszban is láthatjuk (*вращаться, превращаться*)¹

Vö.: *suja dönmek* 'vízzé válni', *oduna dönmek* 'fássá válni, megfásulni', *pula dönmek* 'izzani, izzásba jönni, forróságtól megfehéredni vagy kivörösödni', *daşa dönmek* 'megkövesedni, kövesülni', 'kővé válni'. Az első jelentés ('vissza-

¹ Az azerbajdzsán és az orosz nyelv szemantikai fejlődésének ugyanilyen hasonlóságát állapíthatjuk meg a *gəlmək* ige esetében, de sok más esetben is. E hasonlóságnak azonban önálló jelentése van, és külön kutatás tárgyát képezvén, jelen dolgozat keretén kívül esik.

térni, megfordulni') alapján jöttek létre olyan elszigetelt idiomatikus igék, mint *sözünden dönmek* 'meghazudtolni magát', 'ígéretét vagy szavát be nem tartani'.

Első jelentését tekintve, a *dönmek* igével egybeesik a *gajitmag* 'megfordulni' ige, amely azonban nem képzett lekszikalizált kifejezéseket.

Még korlátozottabb a *čönmek*² ige jelentése, amely a *dönmektől* eltérően már nem az egész test, hanem csupán a fej fordulását jelzi: 'hátra tekinteni', 'visszanézni, körültekinteni, tekintgetni'. Azért ettől az igtől sem állnak távol olyan jelentések, mint 'megfordulni', sőt 'forogni, forgolódní'.

A közeledés igéi: *janlamag* és *janašmag* — egyaránt a *jan* 'oldal' főnévből képződtek.

A távolodás igéje: *uzaglašmag* 'eltávozni, távozni' (szerkezetileg: *uzag* — deverbális nomen + *laš* — igeképző jel) és *aralanmag*, tkp. 'elmozdulni, elindulni', ebből: 'elmenni, eltávozni' stb.

A horizontális, célirányos mozgás néhány igéje a mozgás részleges formáit jelöli, az irány meghatározása nélkül. Az irányt ezeknél az igeéknél a cél helyettesíti, pl. *izlemek* (*iz* 'nyom') 'nyomon követni', 'kinyomozni', ebből azután: 'keresni, kutatni'; *garšilamag* (*garši* 'ellentétes, szembenlevő') 'élmenni', 'találkozni'; *doğrulmag* 'indulni valamerre' (*doğru* 'egyenes, egyenesen'); *köčmek* (a tő: *köč* annyit is jelent, mint 'költözés', 'vándorlás') 'vándorolni', 'költözni, költözködni'.

Az eredményesség igéi: *jětmek*, *jětišmek* és *čatmag*. Az első a legtisztább alakban fejezi ki az 'elérni' jelentést, ti. a tér valamely pontjának elérésére vonatkozóan, azaz külső környezetben. A *jětmek* igének e jelentése mellett azonban kifejlődött egy másik jelentése is, amely sokkal általánosabb. Ez a jelentés kiterjed az ember lelkivilágára, a jelenség vagy folyamat fejlődésére. Ily módon a *dağa jětmek* 'a hegyre érni, feljutni' típusú szintaktikai kapcsolat mellett közvetett jelölésekkel is lekszikai kapcsolatba kerül, vö. *murada jětmek*, *metlebe jětmek* 'célját elérni, kívánságát kielégíteni', *nehajete jětmek* 'végéhez érni, végére jutni', 'véget érni' stb. Az 'elérni' további fejlődését mutatja az 'elégnek lenni' jelentés, amely szintén minden lehetséges szintaktikai kapcsolatban előfordul.

A *jětmek* igéből képzett *jětišmek* ige szemantikailag a *jětmek* továbbfejlesztése, mivel a *jětmek* valamennyi jelentését magában foglalja, de ezen kívül további jelentéssel is bír, pl. 'nőni, növekedni', 'beérni, megérni, érni', 'megerősödni, férfiasodni', 'nevelődni, nevelkedni', 'kifejlődni, fejlődni'.

A *jětmek*-kel hangtanilag váltakozó *čatmag* ige jelentésileg azonos vele, sőt gyakran párhuzamosan fordulnak elő: *kamala čatmag* 'megérni, elérni az érettség fokára', 'teljesen kifejlődni', *magsede čatmag* 'célhoz érni, célt elérni', ugyanebben a jelentésben: *měramina čatmag*, *metlebe čatmag* és *murada čatmag*; vö. még *haggina jětmek* és *haggina čatmag* ugyanebben a jelentésben.

² Alapja: *čön* — vö. *jön* 'irány'.

Valamin keresztül végbemenő, horizontális mozgást jelentő igék. E csoport alapigéje *kéćmek*, melynek fő jelentése 'átmenni, áthaladni valamin'. Más szókhoz fűződő bizonyos szemantikai kapcsolatok esetén ebből fejlődik ki a 'történni, megtörténni, megესni' jelentés, mint például ebben az idiomatikus kifejezésben: *guraqlıg kéćmek* 'elszenvedni a szárazságot'. Szintaktikai kritériumai alapján a *kéćmek* ige az ablativuszt vonzó igék csoportjához tartozik. A vele képzett idiomatikus igéknek azonban egész sora a kapcsolt névszók részes esetét vonzza. Ebből következik, hogy a dativuszban álló névszó és *kéćmek* kapcsolatának jelentése eltér az 'átmenni' alapjelentéstől. Valóban, a *kéćmek*-kel képzett idiomatikus igék egész soránál a 'jutni, kerülni valahová' jelentés lép fel, amelyet nem lehet közvetlenül visszavezetni az alapjelentésre, pl.: *gebula kéćmek* 'szokásban lenni, elfogadottnak vagy bevettnek lenni' (azaz: 'elfogadásra kerülni'), *gabađa kéćmek* 'lehagyni, maga mögött elhagyni' ('előre kerülni'), 'megelőzni', *ele kéćmek* 'kezébe jutni vagy kerülni, kézre kerülni', *iş başına kéćmek* 'a dolog élére kerülni'. Más idiomatikus igékben mégis előkerül az 'átmenni' alapjelentés, pl. *gelbinden kéćmek*, *rejinden kéćmek* 'elgondolkodni valamin v. valamiről', 'akarni, kívánni, óhajtani valamit' ('ábrándozni v. álmodozni valamiről'), *xejalından kećmek* 'elgondolkozni, elmerengeni valami felől', *elden ele kećmek* 'kézről kézre járnı'.

E csoporthoz tartozik az *aşmag* ige is, amely a valamin át történő mozgás részlegesebb formáját jelöli, mégpedig 'átlépni, hegyen átjutni, átvergődni'. Az *aşmag* ige néhány összetett igének is tagja, így pl. *aşıb daşmag* 'bőséggé válnı', 'kicsordulni, csordultig lenni v. megtelni', *aşıb kéćmek* 'túlnőni' stb.

E csoport egy másik igéjét, a *daşmag* igét is a korlátozottság jellemzi. Jelentése: 'kiömleni, túláradni', 'kiáradni, partjából, medréből kilépni'. Az *aşmag* igéhez hasonlóan a *daşmag* sem mutat jelentősebb szemantikai fejlődést. Csekély a száma a vele képzett szemléletes kifejezéseknek, pl. *sebr kasası daşıb*, szó szerint 'betelt v. megtelt türelmének csészéje', 'türelmét vesztette'.

Daşmak-hoz közel áll szemantikailag a *şoşmag* ige, amely abban tér el az előbbitől, hogy jelentése egyrészt viharosabb, másrészt általánosabb jellegű. A *şoşmag* jelentése: 'megduzzadni', 'hullámozni', 'forrongani', 'háborogni, tombolni', továbbá 'kiáradni', és végül 'felhevülni', 'indulatba jönni', 'örjöngeni', vö. *denizşoşur* 'a tenger háborog', *şoşub daşmag* 'erősen forni és kifutni az edényből'.

E csoport következő igéje, *ötmeđ*, mind *kéćmek*-hez, mind *aşmag*-hoz igen közel áll, jelentései ugyanis: 'átmenni (előre)' és 'átlépni, túlmenni', amelyekből további jelentésként alakult ki: 'maga mögött hagyni', 'megelőzni, előzni', továbbá: 'elrohanni, elrobogni', 'elrepülni, elszállni'. Ezen kívül *ötmeđ*-nek olyan átvitt jelentése is van, mint 'átlépni, túlmenni, túlhaladni', vö. *geće jarıdan ötübdür* 'már elmúlt éjféł'. Az *ötmeđ* és *kéćmek* igék jelentéseinek viszonya jól látható az *ötüb kéćmek* összetett igénél, melynek jelentése: 'felülmúlni', 'megelőzni', 'lehagyni, maga mögött hagyni'.

Végül vessünk egy pillantást a határozott iránnyal nem rendelkező, egyenes irányú mozgást jelentő igékre.

A megadott irányú egyenes vonalú horizontális mozgást jelentő igék mellett az azerbajdzsánban vannak olyan igék is, amelyek a meghatározott irány nélküli egyenes vonalú mozgás jelölésére szolgálnak. Ezen belül is elkülöníthetők a mozgás általános és részleges formáit jelentő igék csoportjai. Az első csoportba tartozik *jürümek* 'menni', *jérimék* 'járni, menni', 'mozogni', 'indulni, elmozdulni, mozdulni' és *hereket etmek* vagy *elemek* 'mozogni'. *Jürümek* és *jérimék* a járásra vonatkozik, és csak emberrel vagy állattal kapcsolatban fordul elő. *Hereket etmek* viszont a mozgás eszméjét a legelvonatkoztatottabb formában jelzi, és mint ilyen, a mechanikus mozgás bármely formájára vonatkozhat, függetlenül a mozgás irányától vagy jellegétől (vagyis egyaránt jelölhet egyenes vonalú, körkörös stb. mozgást).

Az irány nélküli mozgást jelentő igék másik csoportját a mozgás részleges formáit jelölő igék alkotják, nevezetesen: *üzmek* 'úszni', amely fonetikai változásban áll a *süzmek* 'a levegőben úszni, lebegni', átvitt értelemben 'sima mozdulatokkal táncolni' jelentésű igével. Mint látjuk, az úzás fogalma a *süzmek* igében képletesebbé válik, a cselekvéseket nem a funkció, hanem a külső jelleg szerint kapcsolja egybe.

Az irány nélküli igék csoportjának következő tagja, *gezmekek* 'sétálni' 'sétálgatni', 'járni-kelni', 'járkálni', sem a mozgás irányát, sem célját nem jelzi. Nominális kapcsolatai alapján néhány lekszikalizált formát teremtett, inkább az értelem, mint az idiomatikus szerkesztés alapján. Ide sorolhatjuk a következőket: *dalınča gezmekek* 'követni v. figyelni valakit', *uzag gezmekek* (vagy *dolanmag*) 'félrehúzódni', 'tartózkodni valakitől vagy valamitől', *şax gezmekek* 'méltóságteljesen viselkedni, tartózkodóan viselkedni', 'saját méltósága tudatában lenni', 'felemelt fővel járni'; *jan gezmekek* ugyanazt jelenti, mint *uzag gezmekek*. Minthogy a mozgás alapigéi — *gelmekek* és *kétmekek* — nemcsak a járást, hanem az utazást is jelölik, a *gezmekek* esetében is kifejlődött a 'sétálni, sétálgatni' jelentésből a 'bejárni, beutazni', 'körülutazni', 'körüljárni' jelentés. E jelentések sem tartalmazznak azonban irányt vagy célt. A *gezmekek* ige összes felsorolt jelentései közül a legátfogóbb: 'keringeni', 'forgalomban lenni', amely már a *hereket etmek* ige jelentéséhez közeledik.